

УДК 378.126+337.134:371.11

В. А. ВОЛКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент

О. С. БУРАКОВАМелітопольський державний педагогічний університет
ім. Богдана Хмельницького

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КУЛЬТУРНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті теоретично обґрунтовано необхідність виховання навичок культурної поведінки та виявлення нових методів і прийомів виховання культури поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу. Зазначено, що дошкільний вік є найсприятливішим для активного засвоєння навичок культурної поведінки.

Ключові слова: моральне виховання, культура поведінки, правила, спілкування, дошкільний вік.

Дошкільний вік є важливим етапом формування особистої культури людини. Основою особистості є і моральні переконання, і моральна поведінка, зокрема навички й вчинки, формування яких необхідно починати в дитинстві. Дослідження провідних спеціалістів з дошкільного виховання свідчать про те, що цілеспрямована робота забезпечує достатній рівень знань дітей про норми й правила поведінки в суспільстві та усвідомлену практичну поведінку дитини в самостійній діяльності. Проте, як свідчить загальна практика роботи в дошкільних закладах, у більшості дітей такі знання та вміння не формуються навіть напередодні школи. Серед основних причин незадовільного виховання дитини вчені й педагоги-практики відмічають надмірну заорганізованість дітей, зниження рівня індивідуальної роботи, а також переважну опору на словесні методи виховання. Внаслідок вказаних причин вимоги моралі залишаються на рівні знайомого й недостатньо впливають на поведінку. Тому до сьогодні в дошкільній педагогіці відчувається потреба в розв'язанні такої важливої проблеми, як формування навичок культурної поведінки, виявлення нових методів і прийомів виховання культури поведінки.

У спеціальній літературі багато говориться про важливість морального виховання, обґрунтовується його необхідність, висловлюється зміст моральних вимог, надаються рекомендації щодо їх роз'яснення дітям. У працях психологів Б. Ананьєва, С. Рубінштейна, Ф. Левін-Щиріної та інших. доводиться, що в дошкільному віці активно засвоюються правила суспільної поведінки, формуються моральні почуття, розвивається свідомість і самосвідомість. Звертаючись до питань виховання культури поведінки, сучасні дослідники в галузі морального виховання (В. Нечаєва, Г. Маркова, А. Пельєвська, В. Котирло, Е. Кульчицька та ін.) встановили закономірні залежності між способом життя дитини, особливостями її особистос-

ті та характером виховання. Р. Буре, М. Воробйова, В. Давидович та інші розв'язують проблеми методики виховання моральних почуттів і взаємин між дітьми дошкільного віку.

Мета статті – теоретично обґрунтувати зміст поняття “культура поведінки” і окреслити напрями формування навичок культурної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, визначення основних понять дослідження; узагальнення та систематизація отриманих даних.

Загальна культура людини тісно пов'язана з культурою поведінки. Культура поведінки – це сукупність форм повсякденної поведінки людини у праці, побуті, спілкуванні з іншими людьми, у якій знаходять зовнішнє вираження моральні норми цієї поведінки. До поняття “культура поведінки” включено всі сфери зовнішньої культури людини: етикет, культура побуту, естетичні властивості, які притаманні людині: міміка й пантоміміка, вираз обличчя та статури, культура праці, культура мовлення. Поняття “культура поведінки” характеризує й моральні відносини людей.

Культура поведінки залежить від того, наскільки людина засвоїла норми моралі. У діях і вчинках людей розкрито те, наскільки норми моралі стали внутрішнім багатством, злилися із совістю й обов'язком, стали повсякденними життєвими правилами. І якщо норми моралі визначають зміст вчинків, то в культурі поведінки розкрито, як утілюються норми моралі в дійсності. Справжня культурність, вихованість – це єдність внутрішнього й зовнішнього: високих моральних якостей людини й відповідного прояву цих якостей у повсякденному житті.

Виховання навичок культури поведінки, культури спілкування становлять основу особистісних якостей у дошкільному віці. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що дошкільний вік є найсприятливішим для активного засвоєння навичок культурної поведінки, тому що в цьому віці відбувається розвиток самостійності дитини [5, с. 130–150]. Дослідження психологів доводять, що вирішальним чинником формування в дитини культури поведінки є такі види спілкування з дорослими, в яких дитина може бути повноправним учасником.

Зміст культури поведінки в старшому дошкільному віці збагачується. Ускладнюються правила поведінки. Відомі правила деталізуються й вимагають від дітей більш гнучкого, усвідомленого поводження. Освоюються складніші форми поведінки: в бібліотеці, театрі, цирку, на вулиці. Підвищуються вимоги до манер поведінки, до культури спілкування: триматися природно, розмовляючи, дивитися в очі співрозмовника, привітно відповідати на запитання, не йти, якщо розмова не закінчена. Зауважено на позу, жести, міміку дітей, як показники їхньої стриманості.

Традиційними аспектами морального виховання є формування у дітей початкових уявлень про суспільні норми моралі, які регулюють ставлення до інших людей, до їх діяльності й до себе, а також перетворення

цих норм на засоби самостійної регуляції поведінки та побудови взаємин з тими, хто поряд. Актуальними в цій проблемі є питання формування гуманного ставлення до довкілля, виховання колективістської спрямованості поведінки, працьовитості, морально-вольових якостей (чесності, скромності, відповідальності) [2, с. 3].

Теоретичний аналіз літератури, присвяченої дослідженню поведінки, її компонентів, динаміки розвитку в старшому дошкільному віці, а також власні спостереження за дітьми під час занять, ігор, показали, що виховання культури поведінки в дітей дошкільного віку є важливим завданням у повноцінному всебічному розвитку дитини. Відповідно до цього завдання, для виховання культури поведінки в дітей старшого дошкільного віку підібрано систему методик для діагностики складових культури поведінки в дидактичних іграх, під час бесід, спостереження. Педагогічний експеримент проводився з дітьми старшого дошкільного віку у кількості 40 осіб.

У дослідженні враховано думки дослідників поведінки дітей як складової їхньої загальної культури [1]. Спостереження показали, що в дітей не сформовано умінь доброзичливо відповісти на пропозицію, пораду, усвідомлено погодитися, не підкоряючись пасивно більш активному однолітку, тактовно заперечити, переконати в своїй правоті. Проте ініціативні діти не можуть самостійно обґрунтувати свою пропозицію в коректній формі, пригнічують однолітків, діють з позиції диктатора.

Спостереження за дітьми в умовах спільної діяльності показали, що їх взаємодія характеризується ступенем активності до партнерів і умінням визнавати їх право на таку ж активність, зустрічними пропозиціями та заявами на незгоду з думкою активного однолітка. На жаль, бесіди з дітьми старшого дошкільного віку свідчать про недостатньо сформовані етично цінні мотиви. Відповіді дітей показали, що частіше всього вони пов'язують виконання правил з підкоренням педагогу, коли порушення правил веде до покарання.

Зіставлення відповідей дітей з їх реальною поведінкою свідчить про розрив між знаннями про те, як слід поступати, і реальними вчинками дітей, тобто, про наявність "етичного формалізму" (О. Запорожець, Я. Неверович, Т. Єрофєєва). Отже, виникає завдання приводити у відповідність знання дітей про те, як слід поводитися в оточенні однолітків, і накопичувати досвід використовувати правила в регуляції своєї поведінки. Велику роль у вирішенні цього завдання відіграє формування у дітей усвідомленого ставлення до правил, розуміння їх значущості, доцільності при організації своєї діяльності та поведінки.

Завдання вивчення уявлень дітей про самоконтроль і його виявлення в поведінці вирішувалося за допомогою бесіди на основі розгляду малюнків з моральним змістом, шляхом спостережень за реальною поведінкою в повсякденному житті, а також у спеціально створюваних ситуаціях. Відповіді показують, що у виборі пропонованого вчинку частина дітей (37,5% – 15 дітей) виражають своє відчуття емоційного задоволення ("Я не можу так поступити"), відчуття гордості або сорому за свій вчинок. Частина ді-

тей надають більше значення ролі дорослого, збереженню позитивних контактів з ним, що відображає потребу дитини у взаєморозумінні й співпереживанні, але деколи пов'язують з бажанням уникнути покарання, зауваження (62,5% – 25 дітей).

Самостійна спільна діяльність дітей нерідко розпадається тому, що в них виявляються несформованими способи співпраці, тактовного впливу один на одного, вміння прийти до згоди, підтримати пропозицію однолітка, відсутні орієнтири на стан партнерів. Тому виникає завдання виховання у дітей способів співпраці в спільній діяльності, відповідних нормам позитивних взаємостосунків.

Основою експериментальної роботи з дітьми є синтез методів групового психотренінгу, дидактичних ігор, вправ, бесід, спостереження, які пов'язані з формуванням розуміння значення різних форм поведінки людей в емоційно значущих ситуаціях. Для цього дітям подано різні моделі аналізу поведінки (упевнена, невпевнена, агресивна). При виконанні цієї частини завдання велику увагу приділено організації дискусій, у яких діти вільно висловлювалися в межах пропонованої теми, пропускаючи через призму цієї моделі аналізу поведінки свій власний життєвий досвід.

Наступний етап роботи – насичення емоційною атмосферою набутого досвіду поведінки в емоційно значущих ситуаціях. Складні ситуації взято з життя дітей цієї групи. Запропоновану ситуацію проаналізовано за допомогою заданої моделі аналізу поведінки. Далі за допомогою знань про невербальні засоби вираження емоцій і отриманих навичок у цій сфері запропоновано розіграти ситуацію, показати, як вчинила б сама дитина у пропонованому контексті.

Заключним етапом роботи була оцінка і перевірка власного досвіду поведінки в емоційно значущих ситуаціях. Для цього використано деякі елементи техніки психодрами [3] в контексті реального досвіду дітей.

У роботі з дітьми надано багато уваги розвитку вміння засвоїти етичне значення вчинків людей, розуміти логіку людських відносин.

Роботу з формування у дітей способів співпраці проведено в два етапи, поступово ускладнюючи зміст їх діяльності, а також ураховуючи накопичений досвід.

На першому етапі необхідно сформувати у дітей орієнтацію на загальний результат, вміння усвідомлювати свою значущість для отримання загального якісного результату. На нашу думку, мотивом, що спонукає до активності, стане стійкий інтерес до діяльності, тому велике місце в роботі займали розв'язання завдань формування інтересу до діяльності, усвідомлення кожним учасником своєї причетності до неї, своєї відповідальності за загальний результат, розуміння його залежності від злагоджених дій усіх партнерів. Дітей навчали способам ділового й особистісного спілкування (не кривдити, робити зауваження партнерам, радитись з учасниками, поступаючись їх бажанню), формувати зацікавлене ставлення до діяльності партнерів, яке б спонукало їх надавати допомогу, радити.

Поступове накопичення досвіду колективної діяльності приводить до того, що у дітей формуються способи ділового спілкування, уміння використовувати форми звертання, що дає змогу виразити доброзичливе ставлення до однолітків, схвалення їх пропозицій, поради вдалому задуму. Така поведінка дітей відображає засвоєння ними перших способів вияву доброзичливого ставлення до однолітків як до партнерів спільної діяльності і дає змогу переходити до другого етапу виховання гуманних відносин.

На другому етапі ставили завдання на закріплення сформованих способів взаємовпливу дітей у складніших умовах організації спільної діяльності. Особливу увагу надано вихованню в ініціативних дітей позитивної спрямованості, тобто уміння виказувати свої пропозиції щодо покращення роботи, давати пораду, робити зауваження партнерам по діяльності, залишаючись при цьому доброзичливим, уважним, ввічливим. На цьому етапі позиція вихователя змінювалася: замість прямих вказівок він використовував пораду, передбачаючи оцінку, роздумував вголос з приводу пропозицій дошкільників, спирався на тих дітей, які засвоїли способи взаємовпливу.

Достатньо активним прийомом виховання у дітей норм поведінки, що відображають доброзичливе ставлення до однолітків, є організація їх спільної діяльності з педагогом, який займає позицію партнера. При такому об'єднанні він нарівні з дітьми бере участь у виконанні завдання, фактично служить прикладом для наслідування, і всі норми й правила, регулюючи взаємини між дітьми, підносяться не ззовні, "зверху", а за ходом спільної діяльності [4].

На другому етапі самостійність дітей не тільки дає змогу закріплювати вже набуті способи взаємовпливу, але й розвиває уміння застосовувати їх в різноманітній самостійній діяльності (грі, праці). Рівноправність партнерів у спілкуванні в процесі спільної продуктивної діяльності, а також у грі-драматизації сприяла розвитку в дітей адекватної оцінки своєї поведінки, уміння прийняти критичні зауваження однолітків.

Висновки. Експериментальна робота показує, що створення сприятливої емоційної атмосфери дітьми є надзвичайно ефективним засобом регуляції поведінки кожного і групи загалом.

Список використаної літератури

1. Дружные ребята: Воспитание гуманных чувств и отношений у дошкольника : пособ. для воспитателей дошк. образоват. учреждений и родителей / Р. С. Буре, М. В. Воробьева, В. Н. Давидович и др. – Москва : Просвещение, 2004. – 141 с.
2. Островська Л. Ф. Виховання культури поведінки дошкільників / Л. Ф. Островська. – Київ : Рад. шк., 1975. – 120 с.
3. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – Санкт-Петербург : Питер, 2005. – 278 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. для студ. пед. факульт. / О. Я. Савченко. – Київ : Абрис, 1997. – 416 с.
5. Эмоциональное развитие дошкольника : пособ. для восп. д/с / под ред. А. Д. Кошелевой. – Москва : Просвещение, 1985. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016.

Волкова В. А., Буракова О. С. Формирование навыков культурного поведения у детей старшего дошкольного возраста

В статье теоретически обоснована необходимость воспитания навыков культурного поведения и выявления новых методов и приемов воспитания культуры поведения детей старшего дошкольного возраста в условиях детского сада. Отмечено, что дошкольный возраст является наиболее благоприятным для активного усвоения навыков культурного поведения.

Ключевые слова: нравственное воспитание, культура поведения, правила, общения, дошкольный возраст.

Volkova V., Burakova O. Formation of Skills of Cultural Behavior in Children Preschool Age

The paper theoretically the necessity of parenting skills of cultural behavior and identify new methods and techniques of education of culture of behavior of the senior preschool age children in kindergarten. The concept of "culture of behavior" is considered as a set of forms of everyday human behavior in work and in life, in communion with other people, which are the outward expression of the moral norms of behavior. The decisive factor in shaping a child's behavior is a kind of culture of communication with adults, in which the child can be a full participant.

The content of the culture of behavior in the older preschool age enriched with: complicated rules of conduct, mastering the more complex its shape; increased demands on the demeanor, the culture of dialogue; It draws attention to the posture, gestures, facial expressions of children as indicators of their restraint.

Traditional aspects of moral education is the formation of children's initial representations about public morality governing the relationship to other people in their activities and to himself, and the transformation of these standards by an independent regulation of behavior and building relationships with others. Pressing issue is the formation of a humane attitude towards the environment, diligence, moral and volitional qualities.

Observation has shown that children are not formed by the ability to respond favorably to the proposal, informed consent, without being subject to a more active peers, tactfully objected to convince of the correctness is not enough formed morally valuable motives; there is a gap between the knowledge of how to act, and the actual actions of children. Forming experiment aimed at developing children's conscious attitude to the rules, understanding their importance, feasibility of the organization of their activities and behavior.

Key words: moral education, culture, behavior, rules of communication, pre-school age.